

R. S. HÜSEYNOV, si. e. ü. f. d.; Ş. M. MƏMMƏDOV

Heydər Əliyev adına AAHM

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANLILARA QARŞI SOYQIRIM SİYASƏTİNİN MÜHÜM TƏRƏFLƏRİ

Məqalədə ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına məqsədyönlü köçürülməsi, onların dövlət qurma ideyasının həyata keçirilməsində dindəkilərinin, himayədarlığının rolu və ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı apardıqları soyqırımın mərhələləri araşdırılmışdır.

Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırma siyasətinin tarixi kökləri. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə ermənilər tərəfindən törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımları da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

Ermənilərin soyqırım siyasətinin əsl mahiyyətini izah etməzdən əvvəl onun tarixi köklərini araşdırmaq zəruridir. Ermənilərin tarixi Azərbaycan torpaqlarında necə məskunlaşmaları, bu ərazilərə necə köçürülmələri və onlara havadarlıq edilmələri faktlarının tədqiqi onların törətdikləri soyqırım aktlarının əsl səbəblərindən biri kimi açılmasına imkan verəcəkdir.

İndiki Ermənistan ərazisində pərakəndə halında yaşayan ermənilərin müstəqillik ideyalarını yaratmaq arzusuna ilkin təkən verən amillərdən ən başlıcası XVI-XVII əsrlərdə Səfəvilərlə Osmanlı Türkiyəsi arasında uzun sürən müharibələr olmuşdur. Səfəvi hökmdarları (əsasən də şah Abbasın dövründə) Türkiyə ilə mübarizədə bir sıra Avropa ölkələrinin köməyinə arxalanmaq üçün xristian agentlərdən-erməni tacirləri və din xadimlərindən istifadə etmişdilər. Erməni tacirləri Səfəvilər dövlətinin xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsində xüsusi rol oynayırdılar. Şahlığın ərazisində olan erməni kilsələrinə xüsusi güzəştlər verilmişdi. Erməni tacirləri varlandıqca erməni kilsələrinin var-dövləti əsib-daşır, nəticədə onların dövlət yaratmaq üçün iştahaları daha da güclənirdi [1, s. 9-17].

Bu işi həyata keçirmək üçün erməni kilsəsi gizli olaraq Avropa ölkələrində özünə himayəçi axtarırdı. Daha əvvəllər isə erməni kilsə xadimləri katolikos Stepanos Salmastesi və Abqar Toxatesinin başçılığı ilə müstəqil erməni dövləti yaratmaq naminə köməklik göstərmələri üçün Avropaya nümayəndə heyəti səyahət etmişdi. Lakin nə papadan, nə də Qərbi Avropa dindəşlərindən ermənilərin çağırışına məhəl qoyan olmamışdı.

Avropada istəklərinə cavab ala bilməyən ermənilər Rusiyaya istiqamət aldılar. XVII əsrin ortalarında Rusiyanın öz mövqeyini möhkəmləndirməsi ən yaxın xristian ölkəsi kimi erməni kilsəsinin diqqətini daha çox cəlb etməyə başlamışdı. Heç şübhəsiz ki, Yaxın Şərqrə maraq dairəsi baxımından ermənilərə ən əlverişli himayəçi Rusiya ola bilərdi.

Öz mənfur xislətini həyata keçirmək üçün müxtəlif üsullara əl atan ermənilər, rüşvət verməyi, milliyətçilik, ayrışdırma, hiyləgərlik, riyakarlıq etməyi özlərinə ar bilmirdilər. Ermənilərin psixologiyasını 1907-ci ilin avqustunda Yelizavetpol (Gəncə) qubernatoru **A. Kaçalov** Qafqaz Cənubuna daşnakstüyunla bağlı geniş məruzələrindən birində belə səciyləndirmişdi: **“Millətçilik erməni xalqının çox dərinlərdən gələn başlıca milli xüsusiyyətidir. Hər bir erməni özünü hamıdan – rusdan, gürcüdən, tatarıdan (azərbaycanlıdan) yüksək, ağıllı, bə, xeyirxah və bacarıqlı hesab edir... Millətçilik, öz dininə, dilinə sədaqət, ağcözlük, ehtiyatlılıq, hər şeyə qadim pula inam, var-dövlət və kapital qarşısındakı səcdanı kult dərəcəsinə qaldırmaq – bax budur erməni psixologiyasının başlıca xüsusiyyətləri”**[2]. Erməni millətinə xas olan xüsusiyyətlərdən biri odur ki, onlar hər hansı partiya, zümrəyə, vəzifəyə, cəmiyyətə daxil olsalar belə ilk növbədə erməni olduqlarını qoruyub saxlayacaqlar.

12 oktyabr 1813-cü il Gültüstan və 10 fevral 1828-ci il Türkmənçay müqavilələri ilə Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölünməsinin əsasını qoymaqla, xalqımızın bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Türkmənçay müqaviləsinin 15-ci maddəsi Qacarlar dövlətinin ərazisində yaşamış ermənilərə aid idi. Maddədə deyilirdi: **“şah Azərbaycan adı ilə tanınan ərazidə (Cənubi Azərbaycan nəzərdə tutulur) Rusiya imperatorunun tərəfini saxlamış şəxsləri cəzalandırmayacaq, onlara bir il müddətində yaşadıkları torpaqları tərk edib, Rusiya imperiyasının ərazisinə keçməyə maneçilik törətməyəcək, daşınmaz əmlaklarını satmaq üçün bu şəxslərə 5 il vaxt verəcəkdir. Beləliklə, erməni ailələri Azərbaycanın İrəvan, Qarabağ, Naxçıvan, Şəki və Şamaxı xanlıqlarının ərazilərinə köçürülməyə başlayır”** [3, s. 33].

Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirilir və 1826-1828-ci illər Rusiya-İrən və 1828-1829-cu illər Rusiya-Türkiyə müharibələrindən sonra Erməni vilayətinə (İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə) İrən və Türkiyədən 57266 nəfər erməni (10631 ailə) köçürülür.

Baş vermiş prosesləri araşdırmış rus qafqazşünası N. N. Şavrov Rusiyanın Zaqafqaziyaqda müstəmləkəçilik siyasəti haqqında yazır: **“Biz müstəmləkəçilik fəaliyyətimizə Zaqafqaziyaqda rusların deyil, bəzə yad olan xalqların yerləşdirilməsindən başladıq... 1826-28-ci illər müharibəsinin qurtarmasından sonrakı iki il ərzində 1828-ci ildən 1830-cu ilədək Zaqafqaziyaq 40 min İrən və 84 min Türkiyə erməniləri köçürmüş və onları Yelizavetpol (Gəncə) və İrəvan quberniyalarının ən yaxşı dövlət torpaqlarında yerləşdirmişdik ki, orada erməni əhalisi cüzi idi. Nəzərə almaq lazımdır ki, 124 min rəsmi köçürülən ermənilərlə yanaşı, qeyri-rəsmi şəkildə köçənlər də çox olmuşdur və ümumiyyətlə, köçənlərin sayı 200 min nəfərdən xeyli artıqdır”** [4, s. 61].

Ermənilərin indiki Ermənistan ərazisinə axını 1877-1878-ci illər Rusiya-Türkiyə müharibəsindən sonra bir daha güclənmişdi. 90-cı illərdə Türkiyədə baş verən erməni üsyanları nəticəsində 400 minə yaxın erməni yenə də Qafqaza köçüb gəlmişdi.

N.N.Şavrov qeyd edir ki, **“20-ci əsrin əvvəlində Zaqafqaziyaqda yaşayan 130000 ermənidən bir milyonu yerli əhali deyil, rusların vasitəsilə məskunlaşdırılmışdı. Daha sonralar, Sovet hakimiyyəti illərində xarici ölkələrdə yaşayan 100 mindən artıq erməni Ermənistanə köçürülmüşdür”** [4, s. 64].

Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına “bəraət qazandırmayacaq məqsədlə” erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş genişmiqyaslı proqramların reallaşdırılmasına baxmayaraq, bütün tarixi faktlar, rəsmi statistik sənədlər o nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, indiki Ermənistanı yaşayan ermənilərin sələflərinin demək olar ki, hamısı vaxtilə Cənubi Azərbaycandan və sonralar Türkiyədən, son dövrlərdə isə xarici ölkələrdən – əsasən Suriyadan, Yunanıstandan, Livandan, Bolqarıstandan, Rumıniyadan köçüb gələnlərdən ibarətdir.

Yuxarıda göstərilmiş müxtəlif yazılı mənbələrdən əlavə, hətta erməni müəllifi Z. Balayan özünün yazdığı **“Ocaq”** kitabında ermənilərin indiki Ermənistan ərazisinə gəlmələrini qeyd etməsi və **1978-ci ildə Xankəndində ermənilərin bu ərazilərə gəlmələrinin 150 illiyi şərəfinə** özlərinin ucaltdıqları abidə (məvcud video və foto şəkillərə əsasən) statistik faktların dəqiqliyini bir daha təsdiq etmiş olur.

Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı soyqırım aktlarını həyata keçirməsi. 1903-1905-ci illərdə Rusiya imperiyasını bürümüş iqtisadi böhran Azərbaycan iqtisadiyyatına da ağır zərbə vurdu. Dözülməz əmək və yaşayış şəraiti əhalinin narazılığını artmasına səbəb oldu. XX əsrin əvvəllərinin əsas mübarizə forması fəhlələrin münaşəkəkilliyi ilə tətilər oldu. İqtisadi tələblərlə bərabər ilk dəfə siyasi tələblər də irəli sürüldü. 1904-cü il dekabrında Bakıda neft mədənləri fəhlələrinin tətili onların qələbəsi ilə nəticələndi. Qəzalarda kəndli çıxışları baş verir, 1905-ci ildən başlayaraq qaçaq hərəkəti güclənirdi. 1903-cü il iyulun 15-də hökumət xəfiyyələri neft mədənlərində yanğınlar törətdi. Bu işə fəhlələrə qarşı ittiham irəli sürüb, onların üzərinə qoşun yeritməyə və fəalları həbs etməyə imkan verdi.

Eyni zamanda siyasi mübarizənin güclənməsinin qarşısını almaq məqsədilə bütün

vasitələrdən istifadə edən Rusiyanın hakim şovinist dairələri son vasitəyə əl atdı - zərbəni özələrində yayındırmaq üçün ekstremist erməni təşkilatlarını dəstəkləməklə antitürk kampaniyasını, millətlərərsə ədavəti qızışdırdılar. Hökumətin milli qırğın siyasətini həyata keçirilməsində "Daşnaksutyun" erməni partiyasının xüsusi rolu var idi. Partiya Osmanlı dövləti və Rusiya ilə mübarizədə miflik "Böyük Ermənistan" yaratmağı qarşısına məqsəd kimi qoymuşdu. Bununla belə, erməni şovinizminin, millətçi erməni partiyalarının maddi və mənəvi qida mənbəyi rolunu oynayan **Əcmiadzin kilsəsi** bu işə təkan verdi. Çünki kilsə dini mahiyyətindən daha çox ermənilərin şovinizm, milliyətçilik siyasətinə dəstək verirdi. Təsədlif deyil ki, kilsənin əsl mahiyyətini izah etməyə çalışan müəllif V.L.Veliçko qeyd edir: **"Əsrlər boyu və elə indi də erməni pərakəndəliyinin mərkəzi orqanı siyasi dövlətçiliyin xüsusi formasını təşkil edən erməni teokratiyasıdır. Zahirən bə, kilsədir, əslində isə bir çox hallarda gizli siyasi məqsədi dini məqsədlərdən üstün tutan "milli" idarədir"** [5, s. 6].

Həmin il avqustun 29-da Gəncədə, sentyabrın 2-də Qarsda və Bakıda, sentyabrın 12-də Şuşada, oktyabrın 14-də Tiflisdə ermənilər iğtişaşlar və terror törətdilər. Qafqaz canişinliyinin yüksək rütbəli erməni və ermənipərəst məmurları vasitəsilə silahlandırılan erməni dəstələri 1905-ci ildə Bakıda, İrəvanda, Naxçıvanda, Zəngəzürdə, Qarabağda, Gəncədə, Tiflisdə və başqa yerlərdə yaşayan azərbaycanlılara qarşı silahlı hücumlar edib, həmin ərazilərdən onları təmizləməklə ermənilərin say üstünlüyünə nail olmaq istayırdılar. Çünki həmin dövrdə Qafqazdakı 54 qəzadan yalnız beşində ermənilər çoxluq təşkil edirdilər [6,7].

1905-1907-ci illərdə Şuşada və Qarabağın başqa kəndlərində silahlı ermənilər silahsız azərbaycanlıları min cür əzabla öldürməyə, hər cür maddi, mənəvi və fiziki işkəncələr verməyə nail olmuşlar. İrəvan və Gəncə quberniyalarının 200, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzurun isə 75 azərbaycanlı kəndini ermənilər talan ediblər. Təəssüf ki, tarixi mənbələrdə o illərin hadisələrini özündə əks etdirən çox az sayda sənəd qorunub saxlanıb. Lakin bu hadisələrin baş vermasını sübut edən faktlar *M.S.Ordubadinin "Qanlı illər"*, *M.M.Həvvabın "1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman müharibəsi"* kitablarında öz əksini tapıb [8,9].

1905-1907-ci illər hadisələri göstərdi ki, XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan torpaqlarını "dinc" üsullarla zəbt edən erməni millətçiləri artıq rəsmi dairələrin dəstəyi ilə açıq silahlı təcavüzə keçirdilər. Bununla belə, milli ziyalıların başçılığı, milli burjuaziyanın dəstəyi ilə azərbaycanlılar erməni təcavüzünün qarşısını ala bilmişdilər. 1912-ci ildə Rusiya İmperiyası Xarici işlər naziri S.D.Sazonov Nazirlər Kabinetindəki maruzəsində **"Rusiyanın məqsədi, nəyin bahasına olursa-olsun, türklər və tatarlar (azərbaycanlılar) arasında olan səddi - Ermənistanı yaratmaqdır"** söyləməklə ermənilərlə bağlı plan və məqsədlərini açıqlamışdır.

1917-ci il oktyabrın 22-də Bakı Sovetina, noyabrda isə Müəssisələr Məclisinin keçirilən seçkilərdə "Müsavat" partiyasının qalib gəlməsi onların siyasi rəqiblərini qorxutdu. 1917-ci il dekabrın 5-də Zaqafqaziya Komissarlığı ilə Osmanlı dövləti arasında imzalanan müqaviləyə əsasən, cəbhədə döyüş əməliyyatları dayandırılmalı, rus əsgərləri silahlarını milli hərbi hissələrə - müsəlman (Azərbaycan), Gürcü və Erməni Korpuslarına təhvil verərək Rusiyaya qayıtmalı idilər. "Müsavat" a hakimiyyəti vermək istəməyən bolşeviklər siyasi mübarizə metodlarından imtina etdilər. Oktyabrın 25-də Petroqradda çevriliş və Müvəqqəti hökumətin devrilməsi əyalətlərdə də onların əl-qolunu açdı. "Müsavat" la mübarizə platforması əsasında bolşeviklər Erməni Milli Şurası və "Daşnaksutyun" partiyası ilə birləşməyə başladılar. "Müsavat"ın sosial bazasının məhv edilməsi onların əsas məqsədi oldu.

"Daşnaksutyun" partiyası və erməni Milli Şurası bolşeviklərlə öz səylərini birləşdirməyə başladı. Bolşeviklər Bakı və Azərbaycanı Sovet Rusiyasının, daşnaqlar isə miflik "Böyük Ermənistan"ın tərkib hissəsi kimi gördülər. Onların son məqsədləri fərqlənsə də, bu mərhələdə yalnız bir rəqibləri var idi - öz milli partiyalarını, ilk növbədə "Müsavat" ı dəstəkləyən yerli azərbaycanlı əhali. Siyasi rəqibin məhv edilməsi üçün ermənilərə məxsus surətdə etnik təmizləmə kursu seçildi. Bakı Soveti Bakı quberniyasında azərbaycanlıların məhv edilməsinə nəzərdə tutan cinayətkar planın həyata keçirilməsinə başladı [10, s.7-8]. Erməni terrorçularından təşkil olunmuş Bakı Kommunası bütövlükdə Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmə məqsədilə 1918-ci

il martın 30-da erməni-bolşevik "Qırmızı qvardiya"sı Bakının azərbaycanlılar yaşayan məhəllələrinə hücum etdilər.

1918-ci ilin 31 mart və 3 aprel tarixlərdə törədilmiş soyqırımın statistikası bu cinayətin dəhşətləri haqqında kifayət qədər aydın mənzərə yaradır. Belə ki, hadisələr zamanı **Bakı, Şamaxı, Salyan, Quba və Lənkəranda ümumilikdə 50 mindən çox** (statistik materialların bəzi hallarda gizlədilməsi və ya məhv edilməsi daha çox insanın qətlə yetirildiyini deməyə əsas verir) azərbaycanlı xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş, 10 minlərlə insan öz torpaqlarından qovulmuşdur [6, s.6-7; 11, s.16-33]. Təkcə Bakıda ermənilər tərəfindən vəhşicasına öldürülənlərin sayı **30 minə** çatmışdır. Qeyd olunan rayonlarda onlarla kənd tamamilə yandırılmış, 100-lərlə qadın və körpə öldürülmüşdür.

Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasətinin əsas mahiyyəti. 1918 - ci ilin martında törədilmiş bütün vəhşiliklərə, soyqırım aktlarına baxmayaraq, hadisələrin təşkilatçısı və birbaşa rəhbəri kimi S.Şaumyan 1918-ci il aprelin 13-də Moskva, Xalq Komissarları Sovetinə yazdığı məktubda həmin ilin martında Bakıda ermənilərin azərbaycanlıların başına açıdıqları müsibətlərə fərqli don geyindirməyə çalışır. Guya ki, bu hərəkətlər azərbaycanlılara qarşı ermənilərin milli ədavətindən yox, Sovet hakimiyyətinə sədaqətindən doğmuşdur. Guya ki, müsəlman millətçi partiyalarının müqaviməti üzündən Bakıda Sovet hakimiyyətinin daim təhlükə qarşısında olması onun itirilməsi qorxusunu yaradırdı.

Yelizavetpolda və Tiflisdə mövqelərini möhkəmləndirmiş ziyalılar (bəy və xan) başda olmaqla bu partiyalar, menşeviklərin açıq və qorxaq siyasəti nəticəsində özlərini son zamanlarda Bakıda da çox təcavüzkarasına aparırdılar. Zaqafqaziyanın müqəddəratı həll olunurdu. Əgər onlar Bakıda üstün gəlsəydilər, şəhər Azərbaycanın paytaxtı elan edilərdi, bütün qeyri-müsəlman ünsürləri tərkisilah edib qırardılar. Bununla o, həyasızcasına "Daşnaksütun" partiyasına məxsus olan hərbi hissələrin Bakıda azərbaycanlı əhalinin qırılmasına iştirakına haqq qazandırmışa çalışır. O yazırdı: **"Milli hissələrin iştirakı vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakteri vermişdir, lakin buna yol verməmək mümkün deyildi. Biz bilərəkdən buna yol verdik. Müsəlman yoxsulları böyük zərər çəkmiş, lakin onlar indi bolşeviklərin və Sovetlərin ətrafında daha sıx toplaşmışlar"**[12, s. 259-260].

O dövrün arxiv sənədlərindən məlum olur ki, 1917-ci il oktyabrın 22-də Bakı Sovetinə keçirilmiş seçkilər zamanı digər partiyalarla müqayisədə "Müsavat"ın çoxmillətli proleter Bakısında ümumi səslərin 40 faizini toplaması bu partiyanın reytinginin yüksək olduğunu göstərirdi. Lakin məhz "Müsavat"ın Bakı Sovetinin və onun İcraiyyə Komitəsinin tərkibinə daxil olmaqdan imtina etməsi esər və daşnaqlarla ümumi dil tapmaqda çətinlik çəkməyən bolşeviklərin işini xeyli yüngülləşdirmişdir. Beləliklə, seçkilərinin ziddinə olaraq, səslərin heç 15 faizini də qazanmamış bir partiya, əslində, Bakı şəhərində real hakimiyyətə sahib olmuşdu. Bu baxımdan hakimiyyəti qeyri-legitim hesab edən Müsavat partiyası hakimiyyətdən göstərilən Sovetə verilməsinə etiraz edir və onun İcraiyyə Komitəsinə daxil olmaqdan imtina edirdi.

Qeyd olunan faktlar və Şaumyanın məktubunun təhlili 1918-ci ilin mart hadisələrinin həqiqətən də siyasi mahiyyət daşıdığını bir daha göstərir. Amma bu onun izah etdiyi kimi yox, əksinə, erməni milliyətçiləri, bolşeviklərlə birləşərək Bakıda törətdikləri soyqırımın qarşısında əsas məqsəd azərbaycanlıların demokratik, müstəqil dövlət yaratmaq ideyasının qarşısını almaq və onu məhv etməkdən ibarət idi. Onlar yaxşı bilirdilər ki, millətin şüurunda, dərrakəsində kök salmış bir ideyanı sadə yolla dəyişmək mümkün deyil, çıxış yolu ancaq, zorakılıq və soyqırım törətməklə ola bilər. Eyni zamanda ermənilər azərbaycanlıların siyasi azadlıq, müstəqillik ideyalarının qarşısını alınması deyil, həm də, Bakıda hakimiyyəti ələ almaqla, bütövlükdə Azərbaycana nəzarət etməyi, öz ərazi iddialarını reallaşdırmağı və demoqrafik vəziyyəti öz xeyirlərinə dəyişməyi hədəfləyirdilər.

Belə ki, ermənilər mart soyqırımından bir il sonra baş vermiş hadisələri bolşeviklərlə müsəlmanlar arasında çarayan edən hakimiyyət mübarizəsi kimi mətbuatda yayırdılar. Digər tərəfdən, Tiflisdə Türkiyənin Şərq orduları komandanı Xəlil Paşadan və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti liderlərindən bolşeviklərə "aldanaraq" Bakıda, Şamaxıda müsəlmanlara qarşı soyqırım törətdiklərinə görə üzrxahlıq edən ermənilər, Tiflis mətbuatında 15 sentyabr döyüşlərində

guya ermənilərin qırıldığını bəyan edir, bu yalanlan ciddi şəkildə siyasi müstəviyə çıxarmağa çalışırdılar [13, s.12-17].

1919-cu ilin yayında ABŞ tərəfindən Bakıya göndərilən general Harbordda təqdim edilən sənəddə hətta erməni yepiskopu Baqrat ermənilərin mart hadisələrində iştirakını inkar edir.

Təəcübü deyil ki, özlərinin törətdikləri əməlləri hər zaman ört-basdır etmək, ona siyasi don geyindirmək ermənilərin məkrli niyyətlərindən irəli gəlir. Amma tarixi faktlar, yazılı mənbələr, rəsmi arxiv materialları sübut edir ki, məqsədli formada azərbaycanlılara qarşı soyqırım, vandalizm, ayrıseçkilik siyasətini həyata keçirməklə minlərlə dinc sakinin qətlinə, öz doğma torpaqlarından deportasiya edilməsinə dövlət səviyyəsində dəstəklənmişdir.

Təhlillərdən belə qənaətə gəlmək olur ki, qeyd olunan tarixi faktlar təkcə bir cinayət hadisəsi olmamış, həm də böyük bir siyasi məna daşmışdır. Başqa sözlə, bu hazırlanmış və planlı surətdə həyata keçirilən siyasətinin tərkib hissəsi olmuş və mütəmadi formada təkrarlanmaqdadır. Təsədüfi deyil ki, 1920-ci il aprelin əvvəlində Tiflisdə Zaqafqaziya respublikalarının nümayəndələrinin iştirakı ilə "sovetləşmə təhlükəsindən birgə müdafiə" mövzusunda keçirilən konfransda ermənilər bəyan edirlər ki, "onlar heç zaman mövcud ərazi ilə kifayətlənməyəcəklər və əməkdaşlıqdan imtina edirlər"[14].

Bolşevik-daşnak "birliyi" ermənilərin böyük dövlətçilik siyasətinin erməni sayağı nəticəsi olan soyqırım Azərbaycanda milli istiqlala qarşı açıq-aydın mübarizə idi. Kütləvi soyqırım istiqlalın aparıcı qüvvəsi olan "Müsavat"ın milli dövlətçilik siyasəti ideyalarına güclü təsir göstərdi, onu Rusiya imperiyasını demokratik-federativ respublikaya çevirmək, burada millətlərə muxtariyyət hüququ vermək ideyasından imtina etməyə, bundan sonra tam dövlət müstəqilliyi xəttini əsas götürməyə, "Müstəqil Azərbaycan" ideyasını irəli sürməyə məcbur etdi [15, s.8-12].

Ermənilərin şovinist və vandalizm siyasətinə sadiqliyini göstərin mühüm cəhətlərdən biri onların hələ Sovet hakimiyyəti illərində azərbaycanlılarla birgə yaşamalarını baxmayaraq öz çirkin niyyətlərini hər zaman həyata keçirmələri olmuşdur. Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 50-ci illərdən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampaniyasına başladılar. Keçmiş Sovet məkanında müntəzəm şəkildə yayılan kitab, jurnal və qəzetlərdə milli mədəniyyətimizin, klassik irsimizin, memarlıq abidələrimizin ən nəfis nümunələrinin erməni xalqına mənsub olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Eyni zamanda onlar tərəfindən bütün dünyada azərbaycanlıların mənfəi obrazını formalaşdırmaq cəhdləri də güclənirdi. "Yazıq, məzlum erməni xalqı"nın surətini yaradaraq əsrin əvvəlində regionda baş verən hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunur, azərbaycanlılara qarşı soyqırım törədənərlə soyqırım qurbanları kimi qələmə verirdi.

Azərbaycanda on minlərlə erməni ailələrinin rahat, tam sərbəst yaşamasına baxmayaraq, XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Ermənistanda azərbaycanlıların təhsil aldıkları tədris müəssisələrinin bağlanması, azərbaycan təhsil sektorlarının ləğvi, rəhbər vəzifədə çalışan azərbaycanlıların erməni kadrlarla əvəz olunması, azərbaycan kəndlərinin məişət və təsərrüfat ehtiyaclarına etinasız yanaşılması, anti-azərbaycan kampaniyasının aparılması daşnak siyasətinin açıq təzahürü idi. Nəhayət 1988-ci ildən artıq sonuncu azərbaycanlı ailələrinin deportasiyasına start verildi və yenidən Azərbaycana ərazi iddiaları baş qaldırdı.

XX əsrdə ermənilər tərəfindən mütəmadi olaraq həyata keçirilmiş azərbaycanlıların deportasiyası heç şübhəsiz ki, monomillət - ermənilərin "türk" adlandırdıkları "azərbaycanlısız Ermənistan" yaratmaq kimi şovinist, milliyətçi siyasətinin mühüm elementi idi.

Hər zaman qonşu dövlətlərin torpaqları hesabına öz ərazilərini genişləndirən ermənilər

1992-ci ildən yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və qonşu ərazilərinə daxil olmağa, dağıntılar və qətlər törətməyə başladılar. Ermənistan silahlı qüvvələri bir-birinin ardınca işğal etdikləri rayonlarda kütləvi qırğınlar, vəhşiliklər, vandalizm aktlarını həyata keçirməklə azərbaycanlılara qarşı illər əvvəl törətdiklərini təkrarladılar. Xüsusilə də 1992-ci il 26 fevral tarixində Xocalıda törətdikləri növbəti soyqırımı həyata keçirdilər. Bu soyqırımın nəticəsində 613 nəfər həlak olmuşdur, onlardan: 63 nəfər uşaq, 106 nəfər qadın, 70 nəfər qoca idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir [2, 14,16].

Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və ona bitişik yeddi rayonunu havadarlarının köməyi ilə işğal etməsi, bir milyondan artıq azərbaycanlının qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə salınması, on minlərlə insanın (körpə, qoca, qadın) vəhşicəsinə qətlə yetirməsi, mədəniyyət və tarixi abidələrin darmadağın edilməsi və s. faktlar bir daha ermənilərin "Böyük Erməsitən" xulyasını reallaşdırmaq siyasətlərinə sadiqliyini nümayiş etdirir.

NƏTİCƏ

Zaman-zaman Azərbaycan torpaqlarını işğal etməklə ərazilərini genişləndirməyə çalışan ermənilər həyata keçirdikləri deportasiya, soyqırım siyasəti ilə bütün beynəlxalq hüquq normalarını, BMT-nin, ATƏT-in prinsiplərini, kobud şəkildə pozmaqda davam edirlər. Çünki, onların bu əməllərinin genişlənməsinə səbəb havadarlarının hələ də onlara dəstəklərini davam etdirmələridir.

Beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini kobud şəkildə pozmasına, işğalçı, ayrıseçkilik, vandalizm aktlarının həyata keçirməsinə baxmayaraq, dünyada mövcud olan xristian həmrəyliyi, strateji maraqlar, beynəlxalq hüquqa ikili münasibət nəticə etibarilə Ermənistanın cəzasız qalmasına, qonşu dövlətlərə qarşı vandalizm, soyqırım aktlarını davam etməsinə gətirib çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.V. Arzumalı, N. Mustafa. Tarixin qara səhifələri. Bakı: 1998.
2.<http://www.milliarxiv.gov.az>
- 3.Y. Mahmudov, K. Şükürov Qarabağ – Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı: "Təhsil", 2005, 251 s.
- 4.Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье. СПб., 1911, С. 59-61.
- 5.Y. Ağayev, S. Əhmədov. İstiqlal yürüşü - 1918. Bakı: "Altun Kitab", 2009, 416 s.
- 6.S. Məmmədov. Mart soyqırımı. Bakı: "Kitab aləmi", 2010, 16 s.
- 7.A.Paşayev Açılmamış səhifələrin izi ilə . Bakı, 2001
- 8.M.M.Nəvvab 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. Bakı: "Azərbaycan", 1993, 128 s.
- 9.M.S. Orudbadi. Qanlı illər. Bakı: 1991.
- 10.V.Arzumalı, V.Həbiboglu, K.Muxtarov 1918-ci il qırğınları. Bakı: "Öyrətmən", 1995, 90 s.
- 11.S. Qəniyev. 1918-ci il Şamaxı soyqırımı. Bakı: "Nurlan", 2003. 152 s.
- 12.S. Şaumyan. Seçilmiş əsərləri, II cild. Bakı: 1978.
- 13.A.Vəliyev 31 mart soyqırımı: 1918-1920-ci illər mətbuatında. Bakı: "Elm və təhsil", 2011. 100 s.
- 14.<http://www.president.az>
15. Рустамова –Тогиди С. Март 1918 г. Баку. Азербайджанские погромы в документах. Баку: 2009, 864 с.
- 16.<http://www.az.wikipedia.org>